Elinizde bulunan kitap, mezhep hikâyemizin Eş'arî ayağını tanıtmayı ve okuyucuyu Eş'arîler, onların ilişkileri, amaç ve gündemleri hakkında bilgi ve fikir sahibi kılmayı amaçlamaktadır. Burada Eş'arî tarafgirliği, telkin ve övgüsü yapılmadığı gibi aleyhtarlığı da söz konusu olmamış; mezhepler tarihi yöntemi olan objektif olma ve analitik biçimde değerlendirme esas alınmıştır. Mezhepler tarihi yöntemine göre sadece nakletmek veya eleştirmek yahut övmek bilim değildir. Nakletmenin yanı sıra çapraz okumalarla arka planı gösterip değerlendirmek, temellendirmek ve bağlantılarını ve boyutlarını göstermek de gerekmektedir. Elinizdeki kaynak da tam olarak bu zeminde ve bu prensiple hazırlanmıştır.

Kitapta başlangıcından bugüne Eş'arîlik çemberinde duran veya buraya katkı sunan ulema tanıtılmaktadır. Eş'arî gelenek içerisinde yer alan veya öyle olduğu bilinen bütün âlimleri ve görüşlerini ayrıntılarıyla vermek bu çalışmanın, öngörülen kapsamını aştığı için bu gelenekte iz bırakmış âlimlerin biyografi ve görüşlerini vermekle yetindik. Eserde, Eş'arî âlimlerin biyografileri, eserleri ve düşünsel gündemleri kısaca ele alınmış; Eş'arîliğe katkılarına ve dolayısıyla mezhepler tarihindeki konumlarına değinilmiştir. Bir başka ifadeyle bu çalışma, meşhurların yanı sıra Tabakât eserlerinde yalnızca birkaç cümle ile zikredilen fakat Müslüman ilim geleneğine önemli katkılar sunmuş çok sayıda âlimi kapsayarak kronolojik biçimde Eş'arî kelamcıların tanıtımını yapmaktadır.

Tanıtımı yapılan birçok ismi ilk defa gün yüzüne çıkarmakta olan eserimiz, dört ana başlıktan oluşmaktadır. Genelde Kelâm ve Mezhepler Tarihi akademisyenlerinin yazdığı, klasik ve çağdaş dönemden 200'den fazla kelamcının: 1- hayatını ve yaşadığı ortamı 2- eserlerini ve hakkındaki çalışmaları 3- düşüncelerini ve bunların tartışmalarını 4- Eş'arî geleneğe katkılarını (mezhepler tarihindeki yerini) irdelediği bu çalışmayı büyük bir emek ve titizlikle hazırladık. Buna göre eserimiz dört sacayağından oluşmakta ve günümüz uleması sayılan yazarlar, her bir başlığı diğerine feda etmeden veya birinin diğerini gölgelemesine müsaade etmeden altını akademik bir titizlik ve analitik bir ruhla doldurup değerlendirmiş durumdadır.

120 kadar akademisyen âlimin katıldığı bu çalışma, Türkçe yazılmış önemli bir Tabakât-Terâcim ve kısmen Mu'cem ile Cerh/Tadil ve Ensablar gibi biyografik bir eserdir. Hatta hocalarımızın perspektifi ile bu eserimiz: 1- menkıbe ve mitolojiden arınmış 2- sırf nakil ve takdir veya tenkid ile yetinilmeden hazırlanmış, sahasında mümtaz bir kaynak niteliği taşımaktadır.

ISBN: 978-625-576-413-3
9 786255 764133
iz.com.tr
/izyayincilik
1458

Son Dönem Eş'arî Kelamcıları

Editör:
Mustafa Akman

iz

Son Dönem Eş'arî Kelamcıları

Editör:
Mustafa Akman

iz

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2025
Sertifika no: 49821

Kitabın tüm hakları saklıdır ve Türkçe yayın hakları İz Yayıncılık'a aittir.
Kısmen veya bütünüyle çoğaltılamaz, yapay zeka teknolojileri veya
sistemlerini eğitme amacıyla kullanılamaz.

İz Yayıncılık: 1452
İslam Klasikleri
İslam Düşüncesi | Kelam
ISBN: 978-625-576-413-3
1. baskı, İstanbul 2025

Mahmutbey Mahallesi Taşocağı Yolu Caddesi
212 My Office No: 3 Kat: 31 Daire: 510 Bağcılar/İstanbul
Telefon: (212) 5207210
www.iz.com.tr
E-posta: bilgi@iz.com.tr

Yayın Koordinatörü: Murat Ayar
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Ali Kahraman

Basıldığı yer: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş. (Sertifika no: 51796)
İkitelli Osb Mh. Atatürk Blv. Haseyad 1. Kısım No: 60/3C Başakşehir/İstanbul

MUHAMMED İLÎŞ (ö. 1299/1882)

Doç. Dr. Mustafa AKMAN[1]

1. Hayatı ve Yaşadığı Ortamı

Mâlikî âlimi ve başmüftü olan Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İlîş el-Mısrî (محمّد عليش), 1217/1802'de Kahire'de doğdu. Fas asıllı bir aileye mensup olan İlîş'in dedesi hac dönüşü Trablusgarp'a yerleşmiş, amcalarından biri Mekke'de, diğer iki amcasıyla babası Kahire'de yaşamış ve burada vefat etmiştir. Lakabı çeşitli kaynaklarda İllîş, Ulleyş, Uleyş, Aleyş şeklinde kaydedilmişse de doğru telaffuzu bizzat kendisi tarafından belirtildiği üzere İlîş'tir. Bazıları bu lakabı Ali adının küçültme (tasğir) haliyle irtibatlandırsalar da yine kendisi, Fas'ta Alâlişe adlı bir eşraf kabilesinden söz ederek tanınmış mutasavvıf Abdülazîz ed-Debbâğ'ın (ö.1132/1720) da ceddi olan ileri atalarından birinin Allûş adını taşıdığını ve lakabının bununla ilgili olduğunu söyler.[2]

Muhammed İlîş, ilk öğreniminden ve Kur'an'ı ezberledikten sonra 1232/1817'de Ezher'e girdi. Burada Muhammed el-Emîr es-Sagīr, Abdülcevâd eş-Şebâsî, Avaz es-Sünbâvî (ö.1232/1817), Mustafa es-Selmûnî, Mustafa el-Bûlâkī, Hasan Hamîde el-Adevî gibi âlimlerden ders aldı; kendisine icâzet verenler arasında İbrâhim el-Melevî, Mustafa el-Bennânî (ö.1163/1750), Muhammed Hubeyş bulunmaktadır. İslâmî ilimlerde ihtisas sahibi olarak adını duyurdu ve 1245/1829'te müderrisliğe başladı; kendi zamanındaki Ezher ulemâsının hemen hepsi onun derslerini takip etti. Bunlar arasında Ezher şeyhi Muhammed el-İnbâbî (ö.1313/1896), Mahlûf el-Minyâvî, Muhammed el-Haddâd (1865-1939), Mansûr el-Adevî, Ahmed el-Üchûrî,

1 Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ve Mezhepler Tarihi Öğretim Üyesi. makman64@gmail.com

2 Halîl Merdem Bek, *Aʿyânü'l-ḳarni'ş-şâliş ʿaşer fi'l-fikr ve's-siyâse ve'l-ictimâʿ*, nşr. Adnân Merdem Bek, 1. Bsk., (Beyrut: Lecnetu't-turasil-Arabî, 1971), 247; el-Eb Luvîs Şeyho el-Yesûʿî, *el-Âdâbü'l-ʿArabiyye fi'l-ḳarni't-tâsiʿ ʿaşer*, 3. Bsk. (Beyrut: Daru'l-meşrik (Matbaatu Katolkiyye), 1991), 220; Yûsuf İlyân Serkîs, *Muʿcemü'l-maṭbûʿâti'l-ʿArabiyye ve'l-muʿarrebe*, (Kahire: Serkis Matbaası, 1346/1928), 2/1372-1374.

Abdurrahman b. Muhammed eş-Şirbînî (ö.1325/1908) ve Abdurrahman el-Bahrâvî'nin adları anılabilir. Ayrıca Şam ulemâsından İbn Âbidînzâde[3] (ö.1306/1889) ondan ders almıştır. Hacvî (1874-1956), Muhammed İlîş'i, Cennûn lakabıyla tanınan çağdaşı Faslı âlim Muhammed b. Medenî el-Fâsî ile denk görür, bu ikisinin benzerinin Yemen'de Şevkânî (ö.1250/1834) ve Irak'ta Âlûsî (ö.1270/1854) olduğunu belirtir.[4]

1270/1854'te, Ezher şeyhliğinden sonra ikinci sırada öneme sahip Mısır Mâlikî meşihatlığı ve başmüftülüğüne tayin edildi. Takvâ ehli olması yanında ilmî konularda titiz, uzlaşmaz ve heybetli bir kişiliğe sahipti. Bir camide aynı anda birden fazla cemaatle namaza cevaz vermelerinden dolayı Şâfiî ulemâsına şiddetle karşı çıkan İlîş, Mâlikî ulemâsından Hasan el-İdvî'nin (ö.1303/1886) verdiği bir fetvayı hatalı görüp bundan dönmesi isteğinin İdvî tarafından kabul edilmemesi[5] yüzünden onu Ezher'de ders okutmaktan menetti. Bunun üzerine toplanan meşâyih meclisi, Mâlikî meşihatlığı unvanı kendisinde kalmakla birlikte bu göreve bağlı resmî yetkileri elinden aldı ve İdvî'yi Ezher'deki görevine iade etti.

Yenilik ve ıslah gayretlerine karşı muhafazakâr bir tavır benimseyen İlîş, Ezher şeyhi Mustafa el-Arûsî'nin (ö.1293/1876) müderrisler için klasik icâzet yerine imtihan usulünü getirme yönündeki çalışmalarına muhalefet ettiyse de ondan sonraki ilk Hanefî Ezher şeyhi Mehdî el-Abbâsî'nin (ö.1315/1897) bu projeyi gerçekleştirmesine engel olamadı. Yine 1871-1879 yıllarında Kahire'deki ikameti sırasında Cemâleddîn Efgānî'nin[6] (1838-1897) Ezher'de ders ve konferans vermesine karşı çıkanların başında İlîş gelmekteydi. Mehdî el-Abbâsî'nin Hanefî olması ve bazı reformlar gerçekleştirmesi sebebiyle, Urâbî Paşa (1841-1911) hareketinden sonra Ezher çevresinde ona karşı oluşturulan muhalefette de önemli rol oynayan İlîş, Ezher şeyhi olma hırsını gerçekleştiremedi; Mehdî görevden alınınca yerine Şâfiî ulemâsından Muhammed el-İnbâbî getirildi (1881). İlîş, 1882'de Mısır'ın İngiltere tarafından işgali sürecinde Hidiv Tevfik Paşa'ya (1852-1892) karşı millî hareket içinde yer aldı, olanlardan Hidivi sorumlu tutarak onu Bâbıâli'ye şikâyet etti. Bir grup âlimle birlikte, Hidiv'in İngilizlerle iş birliği yapmak suretiyle dine ve vatana ihanet ettiğine dair fetva verdi.

Tasavvufa karşı müspet bir tavra sahip olan İlîş, Şâzeliyye tarikatına mensuptu. Bununla birlikte dinî ölçülere aykırı bulduğu tutum ve uygulamalara

3 Hanefî fakihi İbn Âbidîn'in oğlu, Mecelle Cemiyeti üyesi.

4 Ahmet Özel, "Muhammed İlîş", Diyanet İslâm Ansiklopedisi, (Ankara 2020), 30/540-541.

5 Phılıp Charles Sadgrove, "İdvî", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul 2000), 21/497-498.

6 İslâmî uyanışı etkileyen XIX. yüzyıl fikir ve siyaset adamlarındandır. İlîş, Efgānî'nin görüşlerine muhalif idi.

şiddetle karşı çıkardı. Yöneticilerden uzak durmaya çalışırdı. Ezher'den başka son yıllarına kadar el-Mescidü'l-Hüseynî'deki hadis derslerini de sürdürdü. İlîş, İngilizlerin yönetimi ele geçirmesi üzerine tutuklandıysa da daha sorgulanmadan 1299/1882'de vefat etti.[7]

2. Eserleri ve Hakkındaki Çalışmalar

1. *Mineḥu'l-celîl ʿalâ Muḫtaṣari'ş-Şeyḫ Ḫalîl*. Halîl b. İshak el-Cündî'nin (ö.776/1374) Mâlikî fıkhına dair *el-Muḫtaṣar*'ının şerhi olup *Teshîlü Mineḥi'l-celîl* adlı kendi hâşiyesiyle birlikte basılmıştır.[8] Bu eserin, özellikle fıkıh alanındaki Türkçe çalışmalarda sıkça refere edildiğini görmekteyiz. Tespit edebildiklerimizin başlıkları şöyledir:

"Klasik Fıkıh Doktrininde Ceza Davalarında Şahitlikte Aranan Sıkı Şartlar ve Şahide Yüklenen Sorumluluklar"; "Hz. Musa ile İlgili Ayetler ve Hadisler Örnekleminde Aksiyolojinin Kitâb ve Sünnet Ekseninde İnşası"; "Kocanın Bir Te'dîb Aracı Olarak Nâşize Durumundaki Eşini Darb Etme Yetkisi ve İdarenin Bu Yetkiyi Sınırlandırması"; "Küre Bir Dünyada İstikbâl-i Kıblenin İmkânı Üzerine"; "İslam Hukuku Açısından Menfaat ve Menfaat İçerikli Bazı Tasarruflar"; ""İnsan Onuru"nun İnşasında Seçilmiş Irk, İlahi Varlık ve Erdemli Beşer Düşüncesinin Yansımaları"; "Devlet İdaresiyle İlgili Konularda Hanefî Fıkıh Literatüründeki Hükümlerle Ebu Hanife'nin İktidara Yönelik Tavrı Arasındaki Farklılık"; "İslam Aile Hukukunda Sebebin Netice Gibi Hüküm Doğurması"; "İslam ve Roma Hukukunda Hayvanın Verdiği Zarardan Sorumluluk"; "İslam Fıkhında Ölümün Yaşayanlar Üzerindeki Hakları"; "Sağlığa Zararlı Maddelerin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi"; "Fıkhî Açıdan Namazlarda Cem' Sebepleri"; "Hizmet Finansmanında Zimmette Kiralama Modeli ve Fıkhi Temelleri"; "İslam Borçlar Hukukunda Fiilî Mübadele Yoluyla Akit Kurma: Teâtî (Mutât) Akdi"; "İslam Muhâkeme Hukukunda Yaygın Duyuma Dayalı Şahitliğin (eş-Şehâde bi't-Tesâmu') Kabulü"; "Tahkîku "el-İbâne fi'r-Red ale'l-Müşenniîn ala Ebî Hanîfe" li'l-Kâdî Ebî Ca'fer el-Belhî es-Sürmârî"; "İslâm Hukukunda Akrabalık Sebebi ile Evlendirme Velâyeti Hakkı"; "Klasik Fıkıh Literatüründe Fazlalık Ribâsı Bağlamında Altın İşçiliği ve Günümüz Altın Mübadelerine Yansıma-

7 Muhammed b. Muhammed Mahlûf, Şeceretu'n-nûri'z-zekiyye fî ṭabaḳāti'l-Mâlikiyye, talik: Abdulmecid Hayali, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1424/2003); 1/551-552; Muhammed b. Hasan el-Hacvî el-Fasî, el-Fikrü's-sâmî fî târîḫi'l-fıḳhi'l-İslâmî, nşr. Eymen Salih Şaban, (Beyrut: Daru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1416/1995), 2/360; Muhammed Abdülcevâd el-Kāyâtî, *Nefḥatü'l-beşşâm fî riḥleti'ş-Şâm*, (Beyrut: Daru'r-raidi'l-Arabî, 1401/1981), 10.

8 Muhammed İlîş, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Mısrî, *Minehu'l-Celîl alâ Muhtasari'ş-Şeyh Halîl*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1409/1989.

sı"; "Ziyadelerin İbadetlerin Sıhhatine Etkisi"; "İslam Hukukunda Fulûs'un Değerinde Değişimi İfade Eden Dört Kavram: Rahs, Galâ, Kesâd, Inkıta"; "İslam Hukuku'nda Deyn'in Deyn Karşılığında Satımı"; "İslam İmar Hukukunun Kaynakları ve Bu Alanda Geçmişten Günümüze Yapılan Çalışmalar"; "İslâm Hukukunda Bir Tasarrufta Birden Çok Vekil Tayini ve Sonuçları"; "Çocuk İhmal ve İstismarına Fıkhî Penceren Bakış"; "İslam Hukuku Açısından Çocuk İhmal ve İstismarı"; "İslam Borçlar Hukukunda İsticrâr Akdi ve Mezheplerin Konuyla İlgili Mülahazaları"; "Bir Fıkıh Istılahları Yazımına Dair Bazı Değiniler ve On Sekizinci Yüzyılın Sonların Müellifi Meçhul Bir Fıkıh Lügatçesi"; "Şer'î Naslar Karşısında İçtihadın İmkânı "Mevrid-i Nasta İctihada Mesağ Yoktur" Kaidesi"; "Fıkıh Kitaplarında "Ehl-i Sünnet" Kavramı"; "İslâm Hukukunda Şart Nazariyesine Farklı Yaklaşım: İbn Hazm (ö. 456/1064) ve İbn Teymiyye (ö. 728/1328) Örneği"; "Hakkü't-Tasarruf fi'l-Arâziyyi'l-Emîriyye"; "Ahlaki ve Hukuki Boyutuyla Kur'an Perspektifinden İnsanın Savunmasızlığı"; "Akîka'da Erkek Çocuk için İki, Kız Çocuk için Bir Koyun Kesilmesini Bildiren Hadis Üzerine Bir İnceleme"; "Kadın Erkek İlişkilerine Dair Bazı Fetvaların Evrensellik-Yerellik Bağlamında Tahlili".

2. *Hidâyetü's-sâlik ʿalâ şerḥi Aḳrebi'l-mesâlik*. Halvetiyye tarikatının Derdîriyye mezhebinin kurucusu Ahmed ed-Derdîr'in (ö.1201/1786) Mâlikî fıkhına dair kendi eseri üzerine yazdığı küçük şerhin hâşiyesidir.

3. *Hidâyetü'l-mürîd li-ʿAḳīdeti ehli't-tevḥîd*. Muhammed b. Yûsuf Senûsî'nin (ö.895/1490) *el-ʿAḳīdetü'l-kübrâ*'sının şerhi olup bunun üzerine de *el-Ḳavlü'l-vâfi's-sedîd fî ʿaḳīdeti ehli't-tevḥîd* adlı bir hâşiye yazmıştır.

4. *el-Fütûḥâtü'l-ilâhiyyetü'l-vehbiyye ʿale'l-ʿAḳāʾidi'l-Maḳḳariyye*. Ahmed b. Muhammed el-Makkarî'nin (ö.1041/1632), Necmeddin en-Nesefî'ye (ö.537/1142) ait akaide dair meşhur kitabını nazma çevirdiği *İḍâʾetü'd-dücne fî ʿaḳāʾidi Ehli's-sünne* adlı beş yüz beyitlik manzumesinin şerhidir.

5. *Vesîletü'l-iḫvân ʿalâ Risâleti'l-ʿallâme eṣ-Ṣabbân*. Muhammed es-Sabbân'ın (ö.1206/1792) beyânla ilgili risâlesinin hâşiyesi olup bunu ayrıca ihtisar etmiştir.

6. *Muvaṣṣılü'ṭ-ṭullâb li-Mineḥi'l-vehhâb fî ḳavâʿidi'l-iʿrâb*. Yûsuf el-Bernâvî'nin nahve dair *Mineḥu'l-vehhâb* adlı manzumesine yazdığı şerhtir.

7. *Ḥallü'l-maʿḳūd min Naẓmi'l-Maḳṣûd*. Ahmed b. Abdürrahîm et-Tahtâvî'nin sarfla ilgili eserinin şerhidir.

8. *el-Ḳavlü'l-müşriḳ ʿalâ Şerḥi Îsâġūcî fi'l-manṭıḳ*. Esîrüddin el-Ebherî'nin (ö.663/1265?) eseri üzerine Zekeriyyâ el-Ensârî'nin (ö.926/1520) yazdığı şerhin hâşiyesidir.

9. *Fetḥu'l-ʿaliyyi'l-mâlik fi'l-fetvâ ʿalâ meẕhebi'l-İmâm Mâlik* (Fetâvâ Muḥammed ʿİlîş).

10. *el-Ḳavlü'l-müncî ʿalâ Mevlidi'l-Berzencî*.

11. *ʿAḳīde behiyye seniyye li-Ehli's-sünneti'l-Muḥammediyye*.

12. *el-İżâḥ fi'l-kelâm ʿale'l-besmeleti'ş-şerîfe* (İżâḥu ibdâʾi ḥikmeti'l-ḥakîm fî beyâni bismillâhirraḥmânirraḥîm). Osmanlı âlimi Ebû Saîd el-Hâdimî'ye (ö.1176/1762) ait *Risâletü'l-besmele*'nin muhtasarıdır.

13. *Tedrîbü'l-mübtedî ve tezkiretü'l-müntehî*. Dört mezhebe göre miras paylarının hesaplanmasına dairdir.

14. *Mevâhibü'l-Ḳadîr ʿalâ Mecmûʿi'l-ʿallâme el-Emîr*. el-Emîrü'l-Kebîr es-Sünbâvî'nin Mâlikî fıkhına dair eseri için kaleme aldığı şerh olup buna yazdığı hâşiye de *et-Teysîr ve't-taḥrîr* adını taşır.

15. *el-Bedrü'l-münîr*. el-Emîrü'l-Kebîr'in *el-Mecmûʿu*nun hâşiyesidir.

16. el-Câmiʿu'l-kebîr ʿalâ Mecmûʿi'l-Emîr. Aynı eser için kaleme aldığı dört ciltlik bir şerh olup oruç bahsine kadar gelmiştir.

17. *Mevâhibü'l-Mâlik*. Nûreddin el-Üşmûnî'nin (ö.918/1513) İbn Mâlik et-Tâî'nin (ö.672/1274) *el-Elfiyye*'si üzerine yazdığı şerhin hâşiyesidir.

18. *Feyżü'l-mennân*. Abdurrahman el-Ahdarî'nin (ö.983/1575) hesap ve ferâize dair *ed-Dürretü'l-beyżâʾ* adlı eserinin şerhidir.[9]

Hakkındaki Çalışmalar: DİA maddesi dışında bizzat kendisi ve çalışmaları veya fikirleri hakkında Türkçe yazılmış herhangi müstakil bir çalışma tespit edemedik.

3. Düşünceleri ve Tartışmalar

"Çevreden gelişen İslamcılığın taşıyıcısı denebilecek"[10] ünlü bir Ezher âlimi olan İlîş, Mısır uleması arasında saygın bir yer edinmiştir. Şeyh İlîş, 1854 yılından vefatına kadar Mısır Mâlikî baş müftüsü unvanını aralıksız biçimde taşımıştır. Perspektif olarak tamamen gelenekselci ve muhafazakâr bir âlim olan İlîş, Efgānî'nin Kahire'de mukim bulunduğu dönemde onun derslerini Ezher'de değil evinde vermesine sebep olan isimdir. Efgānî'nin Mısır'ı terk etmesinin ardından ömrünün geri kalanında onun baş talebesi ve halefi olarak görülen Muhammed Abduh (1849-1905) ile ilmi tartışmalarda bulunmuştur. Zira kendisinin geleneği takıntı haline getirmiş olmasına karşın Abduh, hocası gibi yenilik hareketinin öncülerindendir.

---

9 Bkz. Hayreddin ez-Ziriklî, el-*Aʿlâm: Ḳāmûsü terâcim*, nşr. Züheyr Fethullah, 15. Bsk., (Beyrut: Daru'l-ilm lil-melayin, 2002), 6/19-20; Ömer Rızâ Kehhâle, *Muʿcemu'l-müʾellifîn: Terâcimü muṣannifi'l-kütübi'l-ʿArabiyye*, 1. Bsk., (Beyrut: Müessesetu'r-risale 1414/1993), 3/104.

10 Utku Aybudak, *Dünya-Sistemine Entegrasyon Ve İslamcı Hareketlerin Metot Seçimi Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği*, Pamukkale Üniversitesi, Doktora Tezi, (Denizli, 2020), 174-175, 177.

Yaş olarak Abduh'tan bir hayli büyük olan İlîş, Abduh'ta kristalize hale gelen Mısır *merkez İslamcılığı*nın tüm argümanlarına karşı kendince bir ilmî savaş açmıştır. Özellikle modernistlerin içtihat üzerinden dinî ifsad etmeye çalıştığını iddia eden İlîş, dinde taklidin önemi ve sosyal istikrarı sağlama gibi çeşitli işlevlerini yazılarında sıklıkla vurgulamıştır. Ömrünün sonuna doğru ise İlîş'in Hidivlikle arası açılmış ve Mâlikî baş müftülüğü sıfatı kendisinde kalmak şartıyla İlîş'in Ezher'deki iktidar alanı büyük ölçüde sınırlandırılmıştır.[11]

4. Eş'arî Geleneğe Katkıları (Mezhepler Tarihindeki Yeri)

Mâlikî fıkıh mezhebi kimliği daha baskın olsa da Eş'arî aidiyetini[12] de ızhar eden İlîş, Eş'arî kelamcısı veya bu alanda kelâmî eserler yazmış olmasının yanında tasavvufla da meşgul olmuş ve Kuzey Afrika'da her iki yönüyle etkilerini sürdürmüş bir sûfî olan Senûsî'nin *el-ʿAḳīdetü'l-kübrâ*'sına önce *Hidâyetü'l-mürîd li-ʿAḳīdeti ehli't-tevḥîd* ismiyle bir şerh yazmış sonra da bu şerhine *el-Ḳavlü'l-vâfi's-sedîd fî ʿaḳīdeti ehli't-tevḥîd* adını verdiği bir hâşiye yazmıştır. Bu açıdan geleneği, adeta dokundurtmadan muhafazayı şiar edinmiş İlîş'in sûfîliğine veya tasavvuf felsefesine dair görüşleri hususunda bir kayıt tespit edemediysek de bir Eş'arî kelâmcısı olduğu anlaşılmaktadır. Mamafih -bahs-i diğer olsa da-fıkhî mezhep olarak tanımlanan Mâlikîliğin de aslında itikadî mezhep boyutu bulunmaktadır. Yani fıkhî denilen mezheplerin kapsama alanlarına itikadî oluşumları da katmaya çalıştıkları bilinen bir husustur. Bu manada sözgelimi Mâlikî ve Şâfiî ekollerinin Eş'arîlik aidiyeti üzerinde farklı bölgelerde ve temsilciler üzerinden zaman zaman mücadele ettikleri malumdur.

Kaynakça

Aybudak, Utku, *Dünya-Sistemine Entegrasyon ve İslamcı Hareketlerin Metot Seçimi Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği*, Pamukkale Üniversitesi, Doktora Tezi, (Denizli, 2020), 174-175.

Hacvî, Muhammed b. Hasan el-Fasî, *el-Fikrü's-sâmî fî târîḫi'l-fıḳhi'l-İslâmî,* nşr. Eymen Salih Şaban, Beyrut: Daru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1416/1995.

11 Aybudak, *Dünya-Sistemine Entegrasyon Ve İslamcı Hareketlerin Metot Seçimi Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği*, 174-175, 177.

12 Bkz. Yasin Ğanım Casim el-Aridî eş-Şafiî el-Eş'arî, *Tabakatu'l-Eşa'ireti A'yânu Ehli's-Sünneti ve'l-Cemae*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1445/2024), 568-569.

Kāyâtî, Muhammed Abdülcevâd, *Nefḥatü'l-beşşâm fî riḥleti'ş-Şâm*, Beyrut: Daru'r-raidi'l-Arabî, 1401/1981.

Kehhâle, Ömer Rızâ, *Muʿcemu'l-müʾellifîn: Terâcimü muṣannifi'l-kütübi'l-ʿArabiyye*, 1. Bsk., Beyrut: Müessesetu'r-risale 1414/1993.

Mahlûf, Muhammed b. Muhammed, *Şeceretu'n-nûri'z-zekiyye fî ṭabaḳāti'l-Mâlikiyye*, talik: Abdulmecid Hayali, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1424/2003.

Merdem Bek, Halîl, *Aʿyânü'l-ḳarni'ş-şâliş ʿaşer fi'l-fikr ve's-siyâse ve'l-ictimâʿ*, nşr. Adnân Merdem Bek, 1. Bsk., Beyrut: Lecnetu't-turasil-Arabî, 1971.

Özel, Ahmet, "Muhammed İlîş", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2020), 30/540-541.

Sadgrove, Phılıp Charles, "İdvî", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul 2000), 21/497-498.

Serkîs, Yûsuf İlyân, *Muʿcemü'l-maṭbûʿâti'l-ʿArabiyye ve'l-muʿarrebe*, Kahire: Serkis Matbaası, 1346/1928.

Şeyho, el-Eb Luvîs el-Yesûʿî, *el-Âdâbü'l-ʿArabiyye fi'l-ḳarni't-tâsiʿ ʿaşer*, 3. Bsk. Beyrut: Daru'l-meşrik (Matbaatu Katolkiyye), 1991.

Yasin Ğanım Casim el-Aridî eş-Şafiî el-Eşʿarî, *Tabakatu'l-Eşaʿireti Aʿyânu Ehli's-Sünneti ve'l-Cemae* (Eşʿarî Tabakatı: Ehl-i Sünnet ve Cemaat'in İleri Gelenleri /طبقات الأشاعرة أعيان أهل السنة والجماعة), (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1445/2024), 568-569.

Ziriklî, Hayreddin, *el-Aʿlâm: Ḳāmûsü terâcim*, nşr. Züheyr Fethullah, 15. Bsk., Beyrut: Daru'l-ilm lil-melayin, 2002.